

МОНГОЛ УЛСЫН ГЕО-ОРЧИН БҮРЭЛДЭН ТӨЛӨВШИХ ҮНД ХҮҮРШ ГҮРНЭ ДИЙН НӨЛӨЛЛИЙН ТӨЛӨХИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

П.Цацрал

ЭЗНУ-ны сургуулийн Нийгмийн ухааны тэнхимийн эрхлэгч, докторант,
хошууч

Abstract: The purpose of this paper is to focus on considering that one of the ways to ensure the current Mongolian external security is the neutrality status, how neutrality status formed as a result of geo politics historical evolution, including comparative study of neighboring countries influence and participation for it.

Key words: geopolitics, geo strategy, neighboring countries, interests, zone of influence, neutrality status, peace keeping, peace making

*Аливаа улсад мөнхийн холбоотон, мөнхийн дайсан гэж үгүй.
Гагцхүү мөнхийн эрх ашиг л гэж бий. Шарль дэ Голль*

Нэг. Монгол Улсын геополитикийн онцлог нөхцөл. Түүхэн хувьслын үрээр улс гүрнүүд нэг нэгнээ ноёлохын төлөө байлдаж, улс гүрэн бүсч, зарим нь мөхөж, хөчтэй нь хөчгүйгээ агуулсаар нөөцийн олон улсын эрх зүйн хүрээнд бие даасан тусгаар улсууд бүрэлдэн буй болсон. Харин монголчууд хүн төрөлхтний төвхэнд энх амгалан амьдралын төлөө том улс гүрэн улс байгуулж, төрт ёсны агуу их төлхийг бүтээж үгсчн юм.

Нөөдөр монголыг дэлхийн хоёр том гүрний дундах тэгжигдмэл жижиг орон гэж зарим улсууд үзэж байхад төлхийг сүхэн харвал Германы философич Гегель “Хүн төрөлхтний төлөх монголчуудаас эхэлнэ. Монголчууд хүн төрөлхтний төлхийг оюун сүнстэй болгосон гэж бичсэн байдаг.” үүнийг судлаачид төлхөн судалгаагаар гаргаж, харуулсаар байна. “Монголын гүрэнт улс байгуулагдахаас өмнө Хятад 12 тусдаа улс байсныг нэгтгэж одоогийн Хятадыг бүрэлдүүлсэн байхад, мөн ОХУ Уралаас баруун тийш 62 вант улс байхад монголчууд Москвагийн вант улсыг дэмжиж, Орос гүрний суурийг тавьж үгсчн. Тэгэхээр монголчууд үүрсдийнхөө хоёр бүтээлээр битүүлж хэрүүлчлэхсэн байгаа юм. Улсынхаа хязгаарыг урд талдаа өмнөд Монгол, Ганшу, Шиньжан гэх монгол угсаатны эртний овог аймгуудаар, хойд талдаа

Тува, Буриад, Ойрадуудаар хэрээлж байгаа хэрэг”¹⁹³ хэмээн манай нэрт геополитикч, Ерөнхий сайд асан Д.Бямбасүрэн лекцэндээ дурдсан байх юм.

Дэлхий нийтийг хамарсан ямар ч донсолгооноос аливаа улс ангид байж чадахгүй нь нэн. Харин газар зүйн хүчин зүйл бүрмөсөн үгүйсгэгдэхгүй нь бас нэн. Тиймээс аливаа улсын ндэсний аюулгүй байдлын орчин шууд хаяа нийлэн орших бүс нутаг, хүрш орнууд дахь үрнүлтүс шууд хамааралтай. Тэгвэл Монгол Улсын эргэн тойрон дахь аюулгүй байдлын орчинд ямар үрчлүлт гарч байна вэ? гэдгийг судлахын тулд гадаад, дотоод цагийн байдлыг тухэн улбаан дээр тулгуурлан судлах шаардлага гарч байгаа юм.

Монгол Улс нэг талаасаа геополитикийн асар таатай нхцүлд оршин тогтнож буй. Стратегийн түншлэлийн харилцаатай найрамдалт хоёр хүршүүр хэрээлэгдсэн энэхүү байдал бол Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдалд шууд заналхийлэх аливаа аюулыг магадлалын түвшинд бүрэн үгүйсгэж болохуйц нхцүл мүн. Энэ дээр хоёр хүршийн тогтвортой, хүчтэй түр засагтай тогтолцоо нь дэлхий дахиныг хамарсан уламжлалт бус зарим аюул занал, тухайлбал, олон улсын терроризм, мөн бусад бүс нутагт гарсаар буй иргэний дайн самуун, зэвсэгт бүлэглэлүүдийн үйл ажиллагаа манай хил хязгаарыг даван нэвтрэх бололцоог тодорхой хэмжээнд хааж байна. Гадаад аюулгүй байдлын харьцангуй таатай ийм орчинд оршин тогтнож байгаа улс тийм ч олон бус. Гэвч энэ нь Монгол Улсын ндэсний аюулгүй байдлын гадаад орчин аливаа эрсдэлээс бүрэн хамгаалагдсан байна гэж тайвшрах үндэс болох учиргүй.

Их үрнүүдийн нөлүүллийн орон зайд орших, тэдний геополитикийн сүрүг нөлүнд ихээхэн эмзэг үртүмтгий буюу тийнхүү үртүх аюул занал, эрсдэл дор оршдог, үүрийгүү үүрийнхүү хүчээр хамгаалах чадал буурай, товчоор олон улсын тавцанд үүрийгүү хадгалан үлдэх буюу тэсч үлдэх бодлого баримталдаг улсыг жижиг улс гэж хэлж болно.¹⁹⁴ Жижиг улсуудын¹⁹⁵ хувь заяа их түлүв тэдгээрийн хилийн гаднах үйл явцаас ихээхэн шалтгаалах

¹⁹³ Д.Бямбасүрэн “Монголчуудад мэдлэгээ баялаг болгохуйн ухаан хэрэгтэй байна” үдийн сонин. УБ.,2016,12,5, №279, 12-р нүр.

¹⁹⁴ Аюулгүйн манаанд 90 жил. Эрдэм шинжилгээний хурал. УБ., 2012, 150-р тал.

¹⁹⁵ Дэвид Вайтал “их үрнүүдийн хүч нөлүнд хавсрага болж, олон улсын улс түрд бие даан оролцож чаддаггүй, нэгдүгээр зэрэглэлийн улсын улс түр, цэргийн хүчний дайвар болдог улс”, судлаач, доктор Ё.Отгонбаяр “үүрийн статус-квод үүрчлүлт гарахаас сэргийлэх чадваргүй буюу сүрүг нөлүүлүүс үүрийг хамгаалах чадваргүй улс” гэх мэтээр тодорхойлсон байдаг.

ба олонх жижиг улс бус нутаг, дэлхий дахины шинжтэй хямрал, мэргэйдэнд илүү өртөгтгий байдаг.

Жижиг улс өөрсө хич чадлаар илүү улсуудтай хэрш зэргэлдээ оршдог бол төний гадаад бодлогод болгоомжлолын хичин зүйл заавал үйлчилж, хэрш том орнуудын хич чадал нэмэгдэх тусам хэрш зэргэлдээ жижиг улсуудын аюулгүй байдал эмзэг болдог байна.

Хоёр. Хэрш гэрндийн нөлөөллийн бус болох нь. Монгол Улсын сүүлийн 200-300 жилийн түүх энэ хоёр улсын бодлогоос хамаарсаар ирсэн. Зөвхөн сүүлийн зуунд л гэхэд бид хэд хэдэн удаа энэ хоёрынхоо хооронд савчихсан улс. XX зууны эхэнд урд хэрш рүүгээ налаад Манж Чин улсын цэргийг нутагтаа оруулаад ирсэн. Тэдэнтэйгээ хэсэг байж байгаад хойд хэршийн нөлөөллээр урд хэрштэйгээ муудсан. Дэлхийн II дайны дараа БНХАУ бий болоход Орос, Хятадтай аятайхан харилцаатай байсан. Гэтэл 1960-аад оны эхээр хоёр хэршийн харилцаа муудсанаас бид аль нэг талд нь сонголт хийх болоход ЗХУ-ыг дагасан. Өр дөнд нь оросын цэрэг манайд байрлав. 1960-аад оны дунд үеэс 1980-аад он хөртөл дайсагнасан харилцаатай байж ирсэн. Бид түүхэндээ хэршндийнхээ аль нэгний хамааралтай байж ирсэн явдал нь бие даасан гадаад бодлогыг бэрэн үгүйсгэж байсан юм. 1990 оны Ардчилсан хувьсгалын Өр дөнд бие даан гадаад бодлого явуулах, үндэсний гадаад аюулгүй байдлаа сахин хамгаалах их үйл хэргийг хууль эрх зүйн хэрэнд батламжилсан юм. Өнөөдөр Монгол Улс хоёр хэрштэйгээ стратегийн үндэр төвшний харилцаатай болсон.

Их гэрэн хөссэн хөсөөгүй төний бодлого жижиг улсуудад аяндаа нөлөөлдгийг XIX-XX зууны эхэн үеийн Монголын гадаад улс төрийн төхөөс харж болохоор байна.

Манж Чин гэрэн Монголыг эрхшээлдээ оруулж, 200 гаруй жил эзэрхийлж байсан түүх, тусгаар тогтнолын асуудлыг гадаадын монгол судлаачид эерэг, таатай байр суурин дээр байсан тухай ойролцоо санал дүгнэлтүүд гаргасан байх юм. Тухайлбал: 1910-аад оны үед Монгол нутгаар аялж байсан Оросын судлаач В.Котвичийн тэмдэглэлдээ “Манж Халхыг Ойрадоос хамгаалж, урьдын бэлчээрийн эргүүлэн үгч, засаг захиргааг шинээр эмхлэх санаа гаргаж, Халхыг номхотгоход тал засан” өөртөө татах зорилт дэвшүүлжээ, Тэд нэг талаас хошуудын засаг ноёдын тоог олшруулж, нөгөө талаар шарын шашныг дэлгэрүүлэн, монголчуудын догшин занг номхруулан, дайчин үйл хэрэг гэхээс илүү сэтгэлийн авралыг олох эрмэлзэлийг

төрлөхийг чухалчилжээ. Дайчин нөдөлчид удалгүй энхийг эрхэмлэн номхорч, эрчлэлийн ихээхэн хэсэг нь лам хуврага болжээ”.

Японы монголч эрдэмтэн Наками Тацуро-гийн судалгаандаа “Чин гүрэн Монголд ноёрхож байсан үед Манжийн эзэн хаан болон төрний Монгол сурвалжит албатуудын харилцаа үндсэндээ туйлын зохистой (идеальны) гэмээр байв. Монгол ноёдын хууль ёсны байдал, статусыг Манж-Чингийн эзэн хаан баталгаажуулж, энэхүү харилцаа улс төр, шашин, эдийн засаг, соёл зэрэг бусад чухал харилцаа явагдах хэрэг болгож байв. Манжийн хаад Монголын лам хуврагуудын хамгийн чухал болгоод гол дэмжигчид байв. Чингийн эзэнт гүрний хэрэгд Монгол нь “болдог баараг, дуулгавартай холбоотон” байв. Монголчууд дахин нэгдэж цэргийн аюул занал учруулахаас сэргийлэх үүднээс Чингийн дэглэм Монголын ноёдыг хяналтандаа байлгаж байв. Түүнээс гадна хятадуудыг Монголын нийгэмд хэт ойртуулахгүй байх бодлого баримталж байв. Энэ нийгмийн бие даасан байдлаас хэвээр хадгалан авч үлдэх боломжийг монголчуудад олгосон нэг хүчин зүйл байв.”⁷ гэж дүгнэжээ.

Гэвч 19-р зууны дунд үед Чингийн дэглэм хоёр талаасаа, тухайлбал гадна талаасаа Империалист гүрнлэлийн зүгээс бүрэн эрхт байдалд халдах үндэслэлтэй, дотор талаасаа хүч, нөлөө нь нэмэгдсэн хятадуудын аюул заналд тус тус дайрагдан өөрчлөгдөж байв. Чингийн захиргаан дахь Монголын нийгэм ч гэсэн хямралд автан алгуур боловч тууштай өөрчлөгдөж байв. Хятад худалдаачид Халх Монголыг Говь цөлөөс цааш төрөн, худалдааны салжээ бий болгосон байв.

Манж Чин гүрэн бууран доройтож, Монгол, Хятадын ард түмэн үндэсний эрх чөлөөтэй тунхаглах тэрхүү төлхөн цаг үед гуравдагч улс орнууд болох АНУ, Японы ашиг сонирхол илэрхий хүч төрөн орж ирснийг дараах баримтуудад тусгагджээ.

АНУ нь XIX зууны эхээр бусад империалист гүрнлэлийн дэргэд улс төр, худалдааны нөлөө нь сулхан, европоос тусгаарлагдмал, алс Дорнодод цэргийн бараг оролцоогүй байжээ. Иймд АНУ-ын ерөнхийлөгчүүр сонгогдсон Т.Рузвельт Азид идэвхтэй бодлого баримтлахаа мэдэгдэж, улмаар алс дорнодод бусдаас хоцорсон гүрний нөлөөг нэхэн тогтоох бодлогыг XX зууны эхээр идэвхтэй явуулжээ. 1900 онд АНУ Азийн төлхөнд “Нээлттэй

¹⁹⁶ Котвич,Вл. Монголын төлхийн хураангуй тэмдэглэл ба төлний эдлээгийн улс төрийн байдал. СП.,1914. УБ.,2011, 15-р тал.

¹⁹⁷ Наками Тацуро “Үндэстэн улсаа байгуулахыг зорьсон нь: Монголын тусгаар тогтнолын 1911 оны тунхаглал” Монголын тусгаар тогтнол ба монголчууд. ЭШБХ. Ред С.Чулуун УБ.,2012, 12-р тал.

хаалганы бодлого" гэж нэрлэгдсэн мөн чанар нь Чин Улсын бөхий л газар нутагт америкийн худалдаачдыг нэвтрүүлэхэд чиглэсэн "...Хятадын газар нутаг, засаг захиргааны бэрэн бэтэн байдлыг хадгалан ... Хятадын эзэнт гүрний бөх хэсэгтэй тэгш, ол ялгаварлах худалдаа хийх зарчмыг бататгах" саналыг бусад гүрнүүдэд хандан дэвшүүлжээ.

Орос, Японыг 1905 онд зуучлан найрамдуулсан нь АНУ-аас Азид хийсэн дипломат хоёр дахь томоохон алхам байв. Портсмутын гэрээгээр Хаант Орос, Япон хоёр нээлттэй хаалганы зарчмыг Манжуурт хлээн звшүүлсн нь АНУ-ын оролцоог хлээн звшүүлсн хэрэг байв.¹⁹⁸

Америкийн түүхч Берд нар бичихдээ "нээлттэй хаалганы бодлогыг хэрэгжүүлэхээр Рузвельт Тафт нарын дорх Түрийн нарийн бичгийн дарга Хей болон түүний удаах хэмс ... Солонгос, Манжуур, Монголд эдийн засгийн талаар нэвтрэхэд өргөлжлэн анхаарснаар Оросын ашиг сонирхолтой мөргөлдөөх хөргөжээ"¹⁹⁹ гэсэн байна.

Ар Монгол АНУ-ын анхааралд өртөж эхэлсэн бөгөөд АНУ-ын анхаарлыг Манжуураас холдуулахын тулд хаант Орос Хэрээ-Хиагтийн хэсгийг Оросын тал барих нөхцөлтэйгээр Хаалган-Хэрээ-Хиагтын түүмр зам барихыг 1910 оны эхээр АНУ-д санал болгожээ. Оросын сангийн сайд Коковцев Элчин сайд Рокхилльд "Хиагт-Хаалганы шугам хэдийгээр Оросын эдийн засгийн ашиг сонирхолд дутахгүй хохиролтой боловч стратегийн хувьд байж болох шугам" гэж 1910 оны 3 сард уулзахдаа тэмдэглэж байжээ.²⁰⁰

Ар Монгол тусгаар тогтнолоо зарласныг Бээжинд суугаа Америкийн Элчин сайд Кэлхаун Вашингтонд цахилгаанаар яаралтай 1912 оны 1 дүгээр сарын 8-ны орой /Оросын тооллоор бол 1911 оны 12 дугаар сарын 29-нд/ мэдэгдсэн байна. Цахилгаанд Оросын хяналт дор дотоод хэргээ мэдэх Ар Монголын тусгаар тогтнолыг Хятад хлээн звшүүлрч, харин гадаад харилцааг нь хянах, Хятадын талаас Хиагт-Хэрэний хооронд түүмр зам барихыг Орост звшүүлрх, Ар Монголыг колоничлохгүй цэргээ байрлуулахгүй байхыг Оросын тал шаардсан байна гэжээ. Т.Нокс мөн үдэр нь "бусад элчин сайд нар засгийн газрууддаа энэхүү асуудлаар ямар звлмж

¹⁹⁸ Р.Болд "Монголын тусгаар тогтнолын талаарх АНУ-ын эхний хандлагын тухайд" Мөн тэнд, 70 -р тал.

¹⁹⁹ The Rise of American Civilization. By Charles A. Beard And Mary R. Beard. Two Volumes, 1937 The Macmillan Company, New York, p.1495.

²⁰⁰ U.S Department of State. Records relating to the Internal Affairs of China 1910-1929. 893. 77/869

гч байгааг мэдэх, нхцл байдал болон цаашид авах арга хэмжээний талаар саналаа ирлэх”-ийг зааварлажээ.

Бээжин, Санкт Петербургт суугаа АНУ-ын ЭСЯ-даас Ар Монголын талаарр судалгаа, мэдээллийг Трийн департаментэд 1910 оноос эхлэн тогмол илгээж байжээ. Иймд Монголд болж байсан йл явдлын талаар Вашингтон мэдээлэлтэй байв. Гэвч АНУ Ар Монголыг Хятадын брэлдэхн гэж ээж байв. АНУ-ын Ернхийлгч Ар Монголын тусгаар тогтнолыг хлээн звшлрхгй гэсэн мэдэгдэл хртэл хийж байсан нь Монгол Улс тусгаар тогтнолоо сэргээсэн нь Алс дорнодод нллслн чухал йл явдал байсныг харуулна.

Богд хаант Монгол улсын засгийн газар тусгаар тогтносон тухайгаа АНУ-д мэдэгдсэн, худалдааны харилцаа тогтоохыг санал болгосон, Орос Хятадын тунхаглалыг хлээн звшлрхгй байгаагаа тайлбарласан зэрэг гурван захидлыг АНУ-ын засгийн газарт хрглж чадсан байна. Америкийн тал ч эдгээр ноот захидлуудыг хлээн авчээ. Ингэснээр тухайн твлтэй нхцлд Монголын талын оролдлого дипломат зорилтоо хангасан гэж ээхээр байна.

XX зууны эхэн ейн энэхл тхэн мчлгийн онцлог нь геополитикийн хувьд их грнлд дэлхийг дахин хуваах бодлого эрчимтэй эхэлсэн е байсан юм.

Монгол Улсын олон улсын статусын асуудал 1911-1924 онуудад хэд хэдэн олон улсын гэрээнд рр байдалтай тусгагдсан байдаг. Тухайлбал,

Нэгд, Орос-Монголын 1912 оны гэрээ, Орос-Хятадын 1913 оны тунхаг, Орос-Монгол-Хятад гурван этгээдийн 1915 оны Хиагтын гэрээг, 1924 оны Звллт Хятадын хоорондох асуудлуудыг зохицуулах ернхий зарчмуудын тухай гэрээ зэрэгт Хятадын эзэн эрхийн дор орших болон тний брэлдэхн дэх Гадаад Монголын автономит эрхтэй улс хэмээн заасан.

Хоёрт, 1913 оны Монгол-Твдийн гэрээ, мн тнчлэн ЗСБНХОУ ба Монголын хооронд найрамдалт харилцаа тогтоох тухай 1921 оны гэрээ зэрэг Монгол улсын бие даасан байдал, тусгаар тогтнолыг тус тус хлээн звшлрсн байдаг²⁰¹ аж.

Монгол нь 1911-1945 онд де-факто буюу брэн бус шинжийг агуулсан байдлаар хлээн звшлргдсн байсан. ндэстний трт-улсын хэлбэрээр Монгол нь оршин буй тэр бодит баримтыг холбоотон их грнлд хлээн

²⁰¹ Ж.Урангуа: Монголын тусгаар тогтнол: Орос-Хятадын 1913 оны Бээжингийн тунхаг. 113-р тал.

звшлрснийг Ялтад байгуулсан хэлэлцээрт “Гадаад Монголын статус-квог хадгална” гэдгээр нэгдгээр заалт болж орсон.

Де-юре буюу дипломатын талаас блрэн хлээн звшлрх хэлбэрийг 1945 онд их грнлдээс хэн нь ч сонгоогй. 1921 онд Звллт Орос ба Монголын хооронд албан ёсны дипломат харилцаа тогтоосон байдаг боловч хожим нь СССР нь энэ тохиролцооноосоо ухарсан мэт 1924 онд Бээжинд байгуулсан СССР ба ДИУ-ын хоорондын асуудлуудыг зохицуулах ернхий зарчмуудын тухай Хэлэлцээртээ Гадаад Монгол нь Дундад Иргэн Улсын (ДИУ) салшгй нэг хэсэг хэмээн хлээн звшлрснр де-юре хлээн звшлрсн де-факто болгож хувиргасан, тэр чигээрээ 1945 он хрсэн байв²⁰².

Харин Ялтад томъёолсон “Гадаад Монголын статус-кво” гэдгээ СССР нь “БНМАУ-ын тусгаар тогтнол” гэж томъёолон 1945 оны зун Гоминданы Хятадад тулгаж звшлрлжээ. 1945.08.14-нд Звллт Холбоот Улс, ДИУ-ын хооронд Найрамдал, холбооны тухай гэрээнд гарын сг зурсан ба гэрээг ноот дагалдсан, тгнд “БНМАУ-ын тусгаар тогтнолыг ДИУ хлээн звшлрн” хэмээн заажээ. Ноот дээрхи заалтын дагуу Хятадын тал Гадаад Монголын хн амаас санал асуулгах болж, тэр оны намраа тусгаар тогтнолоо баталсан санал хураалтыг монголчууд зохион байгуулж, Хятадаас эгнэгт саллаа гэдгээ нотолжээ.

Ийм ед ДИУ де-факто Монголыг хлээн звшлрхлс аргагй болж 1946.01.05-нд Монгол улсын тусгаар тогтнолыг хлээн звшлрч, 1946.01.13-нд дипломат харилцаа тогтоожээ. СССР-ийн хувьд де-факто болгож хувиргасан харилцаагаа 1945 онд де-юре болгоод харин хоёр талын ямар бичиг баримтаар баталгаажуулав гэхлээр 1946.02.27-нд Москвад гарын сг зурсан Нхрлл ба харилцан туслалцах тухай гэрээг гндэс болгов.

ХХ зууны Монголын тусгаар тогтнолын баталгаажилт, уналт, бууралтын тгхийг дээрх цгн хэдэн баримтууд дээр тулгуурлан дгнэхэд геополитикийн хувьд дэлхийд шинэ тоглогч болон гарч ирж байсан Дундад Иргэн Улс, Звллт Холбоот Улс, АНУ, Япон зэрэг улсуудын геополитикийн ашиг сонирхлын давхцал, зрчил, тэдгээрийн хоорондын ил, далд нууц хийсэн гэрээ хэлцллд, улс трийн йл явцууд нь тгхэн тодорхой хугацааны дараа твийг сахих статус руу аажмаар хтлн оруулсныг харж болохоор байгаа юм.

²⁰² П.Цацрал. Олон улсын харилцааны онолын гндэс, Геополитик судлал. УБ.,2016, 135-р тал.

Гурав. Тввийг сахих гео-орчны тлвшил. Сллийн жилдэд аюулгй байдлын орчны рчллт асар хурдацтай рнж, хэдэн арванаар тоологдох хугацаанд бус, жил, сар, дрр хэмжигдэн тасралтгй хувирч, тэр хэмжээгээр аюулгй байдлаа хамгаалах хамтын болон шинэ арга хэрэгслдийг улс орнуудаас шаардах болов.

Манай гадаад бодлогын ээл баримтлал дахь хршдтэйгээ найрсаг, тэнц харилцана гэдгийн цаана тввийг сахих санаа агуулагдана. Монгол Улсын ндрийн энэ тусгаар тогтнол нь эргээд л бидний рсдийн боловсруулсан гадаад бодлого, тний дотор нэрлэж хэрэглэж байгааг ч хэн нэгний талд орохгй гэсэн тэр тввийг сахих бодлогын ач гавьяа юм.

Тхчдийн тэмдэглэснээр монголын мнх тр улсын ед ийм тодорхой бодлоготой байсан байдаг. Жишээлбэл, “Тввийг сахисан улсыг найртайгаар ээх зарчим” нь Монголын Хх трийн эздээс боловсруулсан гадаад харилцааны 12 зарчмын нэг нь байжээ. Тэрнээс хойшхи тхэнд бусдын эрхшээлд байж, нээс хэрхэн гарах нь эх орончдын зрх сэтгэлийг эзэмдсэн гол хсэл зориг болж ирсэн. ХХ зууны эхэн ед “Швейцар лугаа” гэсэн санаа дэвшлжээ. Монголын эх орончид ингэж ярих болсон шалтгаан нь эргээд улсаа аварч лдэх асуудалтай холбоотой байж. Тун удалгй социализмын хязгаарлагдмал ед Монгол нь харин ч “Тввийг сахихгй” улс болсоноо тунхагласан. Тэр ед бид “Коммунист блокийн гишн байна. Эдийн засгийн харилцан туслах нийгэмлэгийн гилгн байна” гэж социалист лагерьт рсдийг хамааруулсан. ний р днд улс трийн тусгаар тогтнолоо алдах дхсн.

Тввийг сахих гэдэг нь “neuter” (дундаж) гэсэн латин гнээс гаралтай бгд дайн байлдаанд оролцохгй, энхийн цагт цэргийн эвсэл холбоонд нэгдэхгй байхад чиглэсэн гадаад бодлогын статус юм. Тввийг сахих статусыг олон улсын эрх зйгээр дайны ед тввийг сахих, байнга тввийг сахих гэсэн хоёр трлд хувааж ээх хандлага тогтжээ. Дайны ед тввийг сахисан улс нь дайн байлдаанд оролцохгй, дайтагч талуудад туслахгй, нутаг дэвсгэрээ ашиглуулахгй, тэдгээртэй адил тэнц харилцах ррэгтэй. Мн идэвхтэй, идэвхгй гэж нэрлэх нь ч бий.

Байнга тввийг сахисан улс нь дайн байлдаанд оролцохгй байхаас гадна энхийн цагт бусад улсын эсрэг хч хэрэглэхгй, дайн эхллэхгй, цэргийн эвсэл холбоонд нэгдэхгй, гадаадын цэргийг нутаг дэвсгэртээ байрлуулахгй байх зэрэг ррэг хлээдэг. Тввийг сахисан улс гадны

халдлагад өртвөл өөрийгөө хамгаалах болон бусад улс, НББ-аас тусламж хийсэх эрхтэй байдаг байна.

Олон улсын эрх зүй нь төвийг сахих статусыг хэлээн зөвшөөрдөг. Дайны өөд төвийг сахих статусыг олон улсын эрх зүйгээр, тухайлбал Хуурай замын дайны өөд төвийг сахисан улс, этгээдийн эрх, өөргийн тухай 1907 оны Гаагын V конвенц, Тэнгисийн дайны өөд төвийг сахисан улсын эрх, өөргийн тухай 1907 оны Гаагын XIII конвенцоор зохицуулдаг. 1910 онд хичин төгөлдөр болсон эдгээр конвенцид ОХУ, БНХАУ, АНУ, Герман, Япон, Франц зэрэг 37 улс оролцдог.

Харин байнга төвийг сахих статусыг олон улсын эрх зүйгээр зохицуулаагүй, өөрөөр хэлбэл байнга төвийг сахих статуст юу хамаарах, хэрхэн тогтоох, бусад улсаар хэлээн зөвшөөрөх лэх шаардлагатай эсэхийг зохицуулсан олон улсын эрх зүйн баримт бичиг байхгүй юм.

Төвийг сахигч орны газар нутгийн халдашгүй дархан байдал олон улсын эрх зүйгээр давхар баталгааждаг. Өөнд агаарын болон усан хил нь ч ордог. Тийм орны газар нутагт бусад этгээдээс дайны өйл ажиллагаа явуулахыг хориглодог. Мөн дайтагч талын цэрэг зэвсгийг өөрийн нутгаар дамжуулахгүй байх эрх эдэлдэг. Энэ нь аливаа цэргийн эвсэлд гишүүнээр элсэх болон цөмийн зэвсгийн асуудалд ч хамаарна.

Аливаа улс “байнга төвийг сахих” статусаа аль нэг орон, олон улсын байгууллагаар заавал дэмжүүлэх албагүй. Гэхдээ тийм статус зарлагч орныг олон улсын харилцаанд “төвийг сахисан улс” гэж үзэж, бөртгөл статистикт оруулдаг. Харин хөршөөсөө эхлээд уг асуудлаар ойлголцож, цаашид бусад орон, олон улсын байгууллагаас дэмжлэг авахыг эрмэлзэх нь зүй ёсны алхамд тооцогдоно.

Монгол Улс төвийг сахих статус баримтлах тухай ярьж хэлэлцэхдээ бид юуны төрөөнд доорхи хичин зүйлөөдийг бодолцох нь зүйтэй. Тухайлбал:

Нэг: Монгол Улс шинэ, ардчилсан өндсөн хуулиа баталснаас хойш төвийг сахих бодлогыг агуулгын хувьд идэвхтэй хэрэгжүүлж иржээ.

Хоёр: Манай улсын туулж ирсэн төлөх, газар зүйн байршил, сонгож авсан замын онцлог, эрх ашигт төвийг сахих статусын зарчим, мөн чанар нийцэж байгаа юм. Уг бодлого нь тухайн оронд бусад улстай эрх тэгш, тэнцвэртэй харилцах боломж олгодог. Мөн бусад улс орон, олон улсын байгууллага ч тийм бодлогод хөндөтгөлтэй ханддаг.

Гурав: Олон улсын байдал, дэг журам цагийн эрхээр өөрчлөгдөж, шинэчлэгдэх нь бий. Харин төвийг сахих өйл ажиллагаа нь хамгийн

тогтвортойд ордог. Учир нь уг статусыг хэрэгжүүлэгч улс оронд л тухайн бодлогоо засварлах, шинэчлэх, зогсоох онцгой бэрэн эрх хадгалагддаг.

Монголын эрх ашигт нэгдмэл, залгамжтай, тодорхой гадаад бодлого бол ус агаар лугаа адил. Төвийг сахих статус нь бидний хувьд нэг талаар байгаа хич боломждоо улам тулгуурлах, нөгөө талаар бусадтай идэвхтэй, уян хатан харилцахад тустай, нийтээр хлээн звшлрлдсн хэрэгсэл юм. Энхийг олны амьдрал сургамжаар бтээгдсэн нийтлэг нэлэмж ч гэж эзж болно.

Мн дээрхи статус маань Монголоор твлх олон бодлого, йл ажиллагааг идэвхжлэхэд ч нэмэр болох нь гарцаагүй.

Монгол Улсын газар нутгаа цмийн зэвсгээс ангид бс болгон зарласныг дэлхийн улс орнууд болон хоёр хрш их грэн эхнээс нь зарчмын хувьд дэмжсэн. Чингэснээр тэд Монгол Улсаас хрш хоёр орны болон цмийн зэвсэгтэй бусад грний цмийн стратегийн холбогдолтой элдэв тооцоо, тлвлггнд татагдан орохгүй байж төвийг сахих бодлого баримтлах болсныг хлээн звшлрсн хэрэг байв.²⁰³ 1998 оны 12 дугаар сард НБ -ийн Ернхий Ассамблей “Монгол Улсын олон улсын аюулгүй байдал болон цмийн зэвсгээс ангид статус”-ын тухай тогтоолыг санал хураахгүйгээр баталсан. Энэхүү тогтоолоор Монгол Улс газар нутгаа цмийн зэвсгээс ангид бс болгон зарласныг Ернхий Ассамблейн гишүүн улс орнууд болон Аюулгүйн Звллийн байнгын гишүүн таван оронд мэдэгдэж хамтран ажиллаж дэмжихийг уриалсан байдаг.

Эндэсний Хэмжээнд авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнүүдийн дотроос 2000 оны 2 дугаар сард Монгол Улсын Их хурал “Цмийн зэвсгээс ангид байх тухай хуулийг хэлэлцэж баталсан нь төхөн чухал йл явдал болсон билээ.

2010 онд шинэчлэн баталсан Монгол Улсын Эндэсний аюулгүй байдлын эзл баримтлал болон Гадаад бодлогын эзл баримтлалд шинэ нхцлд аюулгүй байдлаа хангах зарчмуудыг суурилуулан хуульчилсан юм. Эдгээр нь дотооддоо Эндэсний эв нэгдэл, эх оронч элийг дээдлэн, ардчилал, сайн засаглалыг бэхжлэх, гадаад бодлогын хрээнд энхийг эрхэмлэх, олон улсын аюулгүй, тогтвортой байдалд өрийн хувь нэмрээ оруулах улс түр-дипломатын арга юм.

Хамгийн явцуу, зааглалтай тодорхойлогддог оршин тогтнохын аюулгүй байдал ч өрөө шинэ эзл баримтлалын дагуу цогц байдлаар томёологджээ. Уламжлалт дрвн брэлдэхүүн хэсэг буюу тусгаар тогтнол,

²⁰³ А.Твшинтгс. Хйтэн дайны дараах Монголын аюулгүй байдлын гадаад орчин /Судалгааны бтээлийн төв вэр/ Эндэсний Тагнуулын академи. УБ.,2012, 234-р тал.

бүрэн эрхт байдал, нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, хил хязгаарын халдашгүй дархан байдлаас гадна монгол соёл, иргэншлийн болон хүн ам, удмын сангийн аюулгүй байдлыг хамаатуулан тооцжээ. Өгөөрээ монгол төрийн олон мянганаар тоологдох уламжлалыг хадгалж, монгол Үндэсний оюун санааны дархлааг хойч үедээ өвлүүлэх та бидний эрхэм зоргийг Үндэсний аюулгүй байдлын үнднээс хуульчилсан хэрэг гэж үзэж байна.

Тус баримт бичигт Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг хангах үндсэн арга нь улс төр-дипломатын Үйл ажиллагаа бүгд энэ хүрээнд “олон тулгуурт гадаад бодлогын зарчмыг эрхэмлэж, дэлхийн улс орнууд, олон улсын байгууллагуудтай идэвхтэй харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, энхийг эрхэмлэсэн гадаад бодлогоо тууштай баримталж, энх тайван, аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн олон улсын хамтын нийгэмлэгийн Үйл ажиллагааг идэвхтэй дэмжинэ”, “Ази, Номхон далайн бүс нутаг, Зүүн Ази, төрний дотор Зүүн хойд Азид стратегийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэх, аюулгүй байдлын хамтын ажиллагааны механизм бий болгоход чиглэсэн бүс нутгийн орнуудын бодлого, Үйл ажиллагааг идэвхтэй дэмжиж оролцоно” хэмээн заасан байдаг.

Эзл баримтлалд “даяаршил улс Үндэстний бусдаас хамаарах эмзэг байдлыг нэмэгдүүлж, нэг талаас гадаад нэгц боломжийг ашиглан Үндэсний ашиг сонирхлоо хамгаалж бататгах боломж олгож байгаа” талаар тодорхой, нэн оновчтой тусгажээ. Энэхээр ч дэлхийн олон улс орон ийм нэгдэлд аюулгүй байдлаа хангах шинэ арга хэлбэрүүдийг эрэлхийлж, олон улсын хамтын ажиллагаа, яриа хэлэлцээний арга, мөн “зүүлэн хич”-ний стратегийг хэрэгжүүлэх болжээ.

Бүс нутаг болон дэлхий дахинд энх тайван, тогтвортой байдлыг эрхэмлэж, тэнцвэртэй харилцах, бүс нутаг дахь цэргийн итгэлцлийг бэхжүүлэх арга хэмжээ, санал, санаачилгад идэвхтэй оролцох нь Монгол Улсын гадаад нэр хүндийг өсгөх “зүүлэн хич”-ний бодлогын хэрэгжилт байгаад зогсохгүй мөн Эзл баримтлалд зааснаар Үндэсний аюулгүй байдлаа хангах, тусгаар тогтнолоо хамгаалах үндсэн арга хэрэгсэл болж байна.

Дүгнэлт

Монгол улсын төвийг сахих болсон нь дараах нэгдэл, хичин зүйлүүдтэй салшгүй холбоотой. Үнд: Монгол Улсын төрийн геополитикийн нэгдэл байдалтай салшгүй холбоотой бүгд тусгаар тогтнолын төхөн

мөчлөг борт хөрш улсуудын гадаад улс төрийн бодлогын хайчинд ортж байсныг харж болохоор байна.

Төвийг сахих статус бол Монгол Улсын олон тулгуурт гадаад бодлогыг хэрэгжүүлэх нэг хэрэгсэл, иймд:

- НБ-ын мандаттай энхийг сахиулах үйл ажиллагаанд оролцоно

- Зүүн Хойд Азийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэх үйл хэрэгт идэвхтэй оролцож, зуучлах боломжийг эрэлхийлнэ.

Монгол Улсын байнгын төвийг сахих статус бол гадаад бодлогын үүрчлөлт биш. Ялангуяа, хоёр хөрштэйгөө харилцах Монгол Улсын гадаад бодлогын суурь зарчимд үүрчлөлт орохгүй. Уг статусыг “*де юре*” зарлаж буй явдал бол хоёр хөрштэйгөө эн тэнцүү харилцахаа нотолж буй хэрэг боловч одоогоор албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдөй байгаа юм.

Олон улсын харилцаанд Монгол Улс төвийг сахих явцдаа, сэргэлцэж буй улс орнуудын аль нэгний талд орохгүй, тэдэнтэй ижил тэнцүү харилцах, хандах зарчмыг баримтална. Гэсэн хэдий ч үүгээр манай улсын, олон улсын хууль, НБ-ын дүрэм, бусад нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн хэм хэмжээг үрчиж бусад улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдалд зэвсгийн хүчээр халдсан үйлдлийг эсэргүүцэх, шүүмжлэх эрхийг хязгаарлахгүй.

Төвийг сахиснаар Монгол Улс терроризмын эсрэг тэмцэл болон хүний эрхийг хамгаалах үйлсэд болон НБ-ын мандаттай энхийг дэмжих ажиллагаа төдийгүй НБ-ын аюулгүйн зөвлөллөөс зөвшөөрсөн олон улсын бусад ажиллагаанд НБ-ын дүрмийн VI, VII бүлгийн аль алины үйлчлэлд хамаарах хүрээнд оролцох нөхцөл боломжтой. Тодруулбал, НБ-ын мандаттайгаар энхийг сахиулах /peace keeping/ үйл ажиллагаанд нэгдэн орох боломжтой. Харин энхийг тогтоох /peace making/ ажиллагаанд оролцохгүй байвал оновчтой. Түүнчлэн НБ-ын эдийн засгийн хориг арга хэмжээнд нэгдэх эрхтэй байна.

Байнгын төвийг сахих статус бол мөнхийн байр суурь биш бөгөөд манай улсын эрх ашигт сэргүүр нөлөөлөх тохиолдолд түүнийг цуцлах эрх, Монгол Улсад хэдийд ч хадгалагдсан хэвээр байх бөгөөд цаашид төвийг сахих статусаа хүлээн зөвшөөрүүлэхийн тулд Хаагийн 1907 оны V; XIII конвенцид даруй нэгдэх шаардлагатай болно.

Монгол Улс төвийг сахих статусаа албан ёсоор зарлаж буй явдал бол илүү хариуцлагатай улс болж буйн илэрхийлэл. Гэхдээ Камбож улс “төвийг сахих” статусаа 1957 ондсэн хуулиараа зарласан байдаг боловч бодит байдал дээр энэ статусыг нь олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдөй 34 жил өргөлжилсэн

Энгийн явцад Ерөнхийг санахад илүүдэхгүй юм. Мөн 2014 оноос “Европын холбооны гишүүн орнууд аюулгүй байдлын томоохон сорилуудтай тулгарахад түүнийг сахигч, эвсэлд нэгдэх орнуудын зүгээс тусалж, дэмжиж бараг чадсангүй: Донецк, Луганск мужийн салан тусгаарлах оролдлоготой холбоотой Украины дотоодод эвсэгт мөргөлдөөн болж, 2014 оны 3 дугаар сард Крым Украины бүрэлдэхүүнээс гарч ОХУ-д хичээр нэгдэв; Сири улсын задрал хурцадсан бөгөөд цаашид асуудал шийдэгдэх найдлага харагдахгүй байна. Ирак, Сирийг дамнасан Исламын бүлэглэл Иракийг ч задралд хөргэв. Исламын бүлэглэлийн явуулсан удаа дараагийн террорист ажиллагааны улмаас олон мянган хүн дөрвөж, шашны цөөнхийг алан хядах ажиллагаа явуулсаар байна. Ливи улс задарсан, Хамасын зүрчил сэдэрч дайны хэмжээнд хүрсэн. Түүнчлэн Хойд Африкаас дөрвөгчдийн урсгал Европ руу цувж байна”²⁰⁴. Энэ мэтчилэн бодит болон болзошгүй гадаад аюулгүй байдалд нь заналхийлж буй нөхцөл байдлыг Европын түүнийг сахисан улс орнууд хэрхэн даван туулах талаарх арга зам, гаргалаа хайсаар байгаа бөгөөд иргэний болон цэргийн түүвшинд нягт хамтарч сүрэн зогсохоо илэрхийлсээр байгаа юм. Дээрхээс харахад байнгын түүнийг сахих статусыг баримтлахад гадаад талаас учирч болзошгүй аюул, занал, бусад хүчин зүйлийг маш сайн харгалзан үзсэний үндсэн дээр уян хатан зохицуулалт хийх шаардлага харагдаж байна.

Түүнчлэн Монгол Улсын түүнийг сахих статусыг 2016 оны 7 дугаар сард болсон АСЕМ-ын чуулганаар албан ёсоор хүлээн зөвшөөргүй үлдээсэн явдалд дүгнэлт хийж, энэ чиглэлээр гаргасан бодлогын баримт бичгүүдээ судалж, эргэн тодотгох шаардлагатай мэт.

Эцэст нь ХХ зууны Монголын тусгаар тогтнолын баталгаажилт, уналт, бууралтын түүхэн хувьслын үр дүн нь тухайн үед дэлхийд шинэ тоглогч болон гарч ирж байсан Дундад Иргэн Улс, Зөвлөлт Холбоот Улс, АНУ, Япон зэрэг улсуудын геополитикийн ашиг сонирхлын давхцал, зүрчил, тэдгээрийн хоорондын ил, далд нууц хийсэн гэрээ хэлцлүүд, улс төрийн үйл явцуудаас үүдэлтэй бөгөөд түүхэн тодорхой хугацааны дараа түүнийг сахих статус руу аажмаар хүтлэн оруулсныг нотлон харуулж байна.

Эх сурвалжийн жагсаалт

1. П.Цацрал. Олон улсын харилцааны онолын үндэс, Геополитик судлал. УБ.,2016.

²⁰⁴ Гунтер Хаузер. Европын орнуудын түүнийг сахих, эвсэлд нэгдэх бодлого. Стратегийн судалгааны хүрээлэн. УБ.,2016, 12-р тал.

2. А.Төвшинтөгс. Хүйтэн дайны дараах Монголын аюулгүй байдлын гадаад орчин. Үндэсний Тагнуулын академи. УБ.,2012.
3. Котвич.Вл. Монголын төрийн хураангуй тэмдэглэл ба төрийн эдлэлгээгийн улс төрийн байдал. СП.,1914. УБ.,2011.
4. Наками Тацүо “Үндэстэн улсаа байгуулахыг зорьсон нь: Монголын тусгаар тогтнолын 1911 оны тунхаглал” Монголын тусгаар тогтнол ба монголчууд. ЭШБХ. Ред С.Чулуун УБ.,2012.
5. Ж.Урангуа: Монголын тусгаар тогтнол: Орос-Хятадын 1913 оны Бээжингийн тунхаг. УБ.,2012.
6. Гунтер Хаузер. Европын орнуудын төвийг сахих, эвсэлд олол нэгдэх бодлого. Стратегийн судалгааны хөтөөлөл. УБ.,2016.